

Σχολή Επιστήμης της Πληροφορίας και Πληροφορικής
Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας
Κατεύθυνση Μουσειολογίας

Πτυχιακή εργασία
Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου: το παράδειγμα της Αρχαίας
Ευρωπού

Προπτυχιακή φοιτήτρια: Μητρετόδη Άννα

A.M: B2019035

Επιβλέπων Καθηγητής : Βλίζος Σταύρος

Κέρκυρα, 2024

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πτυχιακή εργασία αυτή πραγματεύεται την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Ευρωπού, ενός τόπου ιδιαίτερης ιστορικής αξίας στη Μακεδονία. Η Ευρωπός, διάσημη κυρίως για τη νεκρόπολή της, περιλαμβάνει τάφους και μοναδικά κτερίσματα που μαρτυρούν τις αρχαίες ταφικές πρακτικές και τον πολιτιστικό πλούτο της περιοχής. Η ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων όπως η Ευρωπός συναντά συχνά εμπόδια λόγω της έλλειψης χρηματοδότησης, ωστόσο εφαρμόζονται συγκεκριμένες μέθοδοι για την προστασία και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εργασία αναλύει τον τρόπο με τον οποίο τα ανασκαφικά ευρήματα και οι υποδομές της Ευρωπού συντηρούνται, προβάλλονται και αναδεικνύονται, με στόχο να διαφυλάξουν τη διαχρονική τους αξία για το κοινό. Η εργασία προτείνει περαιτέρω βελτιώσεις στην επισκεψιμότητα και την αλληλεπίδραση του κοινού με τον χώρο, προτείνοντας δράσεις δημόσιας αρχαιολογίας και εκπαιδευτικά προγράμματα. Η ενσωμάτωση της τοπικής κοινωνίας και η ανάπτυξη βιωματικών εμπειριών αποτελούν κεντρικά στοιχεία της στρατηγικής ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να επιτευχθεί μια ισορροπία μεταξύ προστασίας και δημόσιας πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής.

Λέξεις - κλειδιά: αρχαιολογικός χώρος, ανάδειξη, αρχαία ευρωπός, Μακεδονία, πολιτιστική κληρονομιά

Abstract

This thesis examines the enhancement of the archaeological site of Ancient Europos, a location of considerable historical importance in Macedonia. Europos, known primarily for its necropolis, includes tombs and unique artifacts that reflect ancient burial practices and the region's cultural wealth. Efforts to promote archaeological sites like Europos often face challenges due to funding constraints. However, specific methods are implemented to protect and promote cultural heritage. The thesis analyzes the ways in which the excavated finds and infrastructure of Europos are preserved, showcased, and highlighted, aiming to safeguard their timeless value for the public. Furthermore, the thesis suggests improvements in site accessibility and public engagement by proposing public archaeology initiatives and educational programs. Integrating the local community and developing experiential interactions are key aspects of the site's enhancement strategy, striving to balance the protection of the area with public access to its cultural heritage.

Keywords: archaeological site, promotion, ancient Europos, Macedonia, cultural heritage, cultural enhancement

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. Έννοιες, μέθοδοι και προσεγγίσεις ανάδειξης και διαχείρισης Αρχαιολογικών χώρων.	7
1.1. Θεωρητικό πλαίσιο διαχείρισης αρχαιολογικής κληρονομιάς	7
1.1.1 Πολιτιστική κληρονομιά.....	8
1.1.2. Διαχείριση Πολιτιστικής και Αρχαιολογικής κληρονομιάς.....	9
1.2 Ορισμοί και έννοιες αρχαιολογικού χώρου	10
1.4. Δημιουργία αρχαιολογικών χώρων: συντήρηση ανάδειξη και προβολή ενός ανασκαμμένου παρελθόντος.....	13
2. Μελέτη περίπτωσης: Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Ευρωπού.	18
2.1. Ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία της Αρχαίας Ευρωπού	18
2.2. Θέση περιοχής	22
2.3. Ανασκαφικά δεδομένα και ευρήματα	23
2.4. Το μοντέλο ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Ευρωπού	32
2.5. Παρεμβάσεις αναβάθμισης στον αρχαιολογικό χώρο της Ευρωπού	38
3. Θεωρητικές διαπιστώσεις του αρχαιολογικού χώρου	40
3.1 Αξιολόγηση.....	40
3.2 Προτάσεις ανάδειξης	46
3.3 Συμπεράσματα	47
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	48
Βιβλιογραφία	49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρακάτω πτυχιακή εργασία έχει ως σκοπό την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Ευρωπού, ενός χώρου με μεγάλη ιστορική σημασία, και σπουδαία πρόσωπα να την κατακλύζουν. Η Ευρωπός είναι κυρίως μία νεκρόπολη και οι τάφοι που βρέθηκαν είναι από τα πιο σημαντικά στοιχεία του αρχαίου πολιτισμού της περιοχής, αλλά όχι μόνο. Τα κτερίσματα που βρέθηκαν γύρω και μέσα στους τάφους, κρύβουν μία μοναδικότητα η οποία οφείλει να αξιοποιηθεί, έτσι ώστε να βγει στο φως η σημασία που είχε η διαδικασία της ταφής, για τον αρχαίο πολιτισμό της Μακεδονίας.

Η δυσκολία της επαρκούς ανάδειξης ενός αρχαιολογικού χώρου είναι τεράστια. Εξαιτίας της απουσίας χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων η γνωστοποίηση των χώρων καθίσταται πολύπλοκη, καθώς δεν παρέχονται, έτσι, θέσεις εργασίας και υλικά αγαθά. Ωστόσο υπάρχουν πολλές μέθοδοι για να πραγματοποιείται η ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου σταδιακά και να υπάρχει ανέλιξη. Αυτές οι μέθοδοι αναφέρονται και στα επόμενα κεφάλαια καθώς είναι το σημαντικότερο κομμάτι αυτής της πτυχιακής εργασίας.

Τα μέρη της εργασίας είναι τρία και το καθένα από αυτά πραγματεύεται κάτι διαφορετικό. Το πρώτο μέρος είναι, κυρίως, το θεωρητικό πλαίσιο των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, στο οποίο αναφέρονται ορισμοί και έννοιες αυτών, όπως επίσης και οι προσεγγίσεις ανάδειξης και διαχείρισής τους. Εκτός από τα παραπάνω, γίνεται αναφορά και στις διαδικασίες συντήρησης οι οποίες αποτελούν ευρύ κομμάτι της ανάδειξης. Το δεύτερο μέρος της εργασίας αφορά τη μελέτη περίπτωσης, δηλαδή όλα τα δεδομένα και τις πληροφορίες για τον αρχαιολογικό χώρο της Ευρωπού. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται τα

ιστορικά στοιχεία της Ευρωπού μέσα από πηγές, παρουσιάζονται αναλυτικά όλα τα ανασκαφικά δεδομένα και τα ευρήματα, όπως και όλες οι εργασίες που υπέστη ο χώρος για να καταλήξει στο αποτέλεσμα που υπάρχει σήμερα. Ακόμη, παραπέμπεται και το μοντέλο το οποίο χρησιμοποιείται για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου. Το τελευταίο, αλλά εξίσου σημαντικό κεφάλαιο, είναι το τρίτο. Σε αυτό γίνεται μία σύντομη αξιολόγηση του αρχαιολογικού χώρου και καταλήγει στην παρουσίαση προτάσεων για την ανάδειξή του. Οι προτάσεις ανάδειξης είναι ποικίλες και δεν εμφανίζουν πολλές δυσκολίες. Αφορούν όχι μόνο την καλύτερη αντιμετώπιση και προσέλευση όλων των επισκεπτών, αλλά και την προώθηση ενός εκπαιδευτικού χαρακτήρα για όλες τις ηλικίες, με τη μέθοδο της δημόσιας αρχαιολογίας.

1. Έννοιες, μέθοδοι και προσεγγίσεις ανάδειξης και διαχείρισης Αρχαιολογικών χώρων.

1.1. Θεωρητικό πλαίσιο διαχείρισης αρχαιολογικής κληρονομιάς

Ο βασικός στόχος της προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς είναι η συντήρηση και η διατήρηση των αρχαιολογικών καταλοίπων, λειψάνων και μνημείων (Μαλλούχου - Tufano, 2015). Το ενδεχόμενο όμως η συντήρηση και η προστασία να μην είναι εφικτή, υπάρχει πάντα και σε αυτή την περίπτωση τα ευρήματα καλύπτονται εκ νέου. Η διαχείριση αρχαιολογικής κληρονομιάς περιλαμβάνει, επίσης, τη διαχείριση ενός αρχαιολογικού χώρου, την παρουσίασή του και την επιμέλεια ανάδειξής του. Καθώς, η προστασία των αρχαιολογικών χώρων δεν περιορίζεται μόνο στη φυσική τους διατήρηση, αλλά επεκτείνεται και στη δημιουργία ενός σχεδίου ανάδειξης που εμπλουτίζει τη γνώση και την εμπειρία του κοινού, εξασφαλίζοντας παράλληλα την ακεραιότητα των χώρων (Βλίζος & Πάντζου, 2021).

Το 1980 ιδρύθηκε η επιτροπή για τη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Η διαδικασία και το σχέδιο της διαχείρισης αποτελείται από τις παρακάτω ενέργειες:

- i. επιφανειακή έρευνα και καταγραφή αρχαιολογικών καταλοίπων
- ii. ανασκαφή
- iii. συντήρηση λειψάνων και ευρημάτων
- iv. αποκατάσταση και ανάδειξη αρχαιοτήτων.

Οι αρχαιολόγοι συνεργάζονται με πολλούς και διαφορετικούς κλάδους, όπως οι παλαιοντολόγοι, πολεοδόμοι, χωροτάκτες κ.ά. Αρκετή είναι και η δουλειά των επιστημόνων του περιβάλλοντος, οι οποίοι μελετούν τους αρχαιολογικούς τόπους και τις γύρω περιοχές. Με τη συνεισφορά όλων αυτών των επιστημονικών κλάδων και τα αποτελέσματα των ενεργειών που πραγματοποιούνται, αποφασίζεται ο χώρος, τα έργα και το κόστος

του οικονομικού και εργασιακού προϋπολογισμού. Φυσικά, πολύ σημαντική είναι και η αρωγή του μη ειδικευμένου κοινού σε τέτοιου είδους ενέργειες.

Συνεπώς η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί ολοκληρωμένες στρατηγικές που να λαμβάνουν υπόψη όχι μόνο την ανάγκη προστασίας των αρχαιοτήτων αλλά και τις προκλήσεις που προκύπτουν κατά την εφαρμογή των πρακτικών συντήρησης. Η επιτυχής διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει να συνδυάζει θεωρητικές αρχές και πρακτικές μεθόδους, προκειμένου να διασφαλίζεται η βιωσιμότητα των αρχαιολογικών χώρων και η μακροχρόνια αξία τους για την κοινωνία. Συγκεκριμένα, η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Μακεδονία (Κυριακίδου, 2003). Συνοδεύεται από πολλά προβλήματα, όπως η έλλειψη πόρων και οι γεωγραφικές ιδιαιτερότητες που περιορίζουν την πρόσβαση σε αρχαιολογικούς χώρους.

1.1.1 Πολιτιστική κληρονομιά

Στο άρθρο 1 του νόμου 3028/02 για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αναγράφεται ο ορισμός και οι προϋποθέσεις προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Κυριότερα «στην προστασία που παρέχεται με τις διατάξεις του νόμου υπάγεται η πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας από τους αρχαιολογικούς χρόνους μέχρι σήμερα. Η προστασία αυτή έχει ως σκοπό τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης χάριν της παρούσας και των μελλοντικών γενεών και την αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος». Στη συνέχεια αναφέρεται ότι «η πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας αποτελείται από τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων, καθώς και εντός άλλων θαλάσσιων ζωνών στις οποίες η Ελλάδα ασκεί σχετική δικαιοδοσία σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Η πολιτιστική κληρονομιά

περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά». Όσο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, «στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς δικαίου, το ελληνικό κράτος μεριμνά για την προστασία αυτών που προέρχονται από την ελληνική επικράτεια οποτεδήποτε και αν απομακρύνθηκαν από αυτή».

Ειδικότερα ως υλικά πολιτιστικά αγαθά νοούνται «οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου» και ως άυλα νοούνται «εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού».

1.1.2. Διαχείριση Πολιτιστικής και Αρχαιολογικής κληρονομιάς

Το 1980 επινοήθηκε για πρώτη φορά ο όρος αρχαιολογική κληρονομιά, καθώς η φθορά και η καταστροφή της, είτε από φυσικά είτε από ανθρωπογενή αίτια, ήταν ορατή (Μαλλούχου-Tufano, 2015).

Η διαχείριση περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες για τη μέριμνα και τη διοίκηση μνημείων με ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία πρέπει να εξασφαλιστούν με τη συντήρηση και την προστασία τους, την ανάδειξη των αξιών τους και της εκπαιδευτικής και ψυχαγωγικής τους επιρροής. Εφόσον όμως είναι και πολιτιστικά αγαθά, εξασφαλίζουν και τη βελτίωση της απόδοσής τους στον οικονομικό τομέα. Για το βέλτιστο αποτέλεσμα αυτών, υπάρχει ένας επικεφαλής, ειδικός του τομέα, ο οποίος ακολουθεί και επιβλέπει ένα πλάνο διαχείρισης. Μέγιστης σημασίας, φυσικά, είναι η ομαλή συνεργασία των ειδικών, η συνεχής

επιμόρφωση και βελτίωση. Από τα τέλη του 20ου αιώνα και τις αρχές του 21ου, η διαχείριση της πολιτιστικής και αρχαιολογικής κληρονομιάς, διαμορφώνεται με σκοπό την αύξηση των οικονομικών οφελών. Την ίδια στιγμή όμως, κύριος στόχος είναι η προβολή, η ανάδειξη και η ενίσχυση της εκπαιδευτικής και ψυχαγωγικής πλευράς των μνημείων.

Η διαχείριση ενός χώρου ή μνημείου εμπεριέχει και τη συντήρηση, η οποία είναι η μέθοδος προστασίας που περιλαμβάνει και ειδικότερους όρους, για κάθε είδους παρέμβαση. Ειδικότερα η στερέωση, η αναστήλωση, η αναπαλαίωση, η αναμαρμάρωση, η ανακατασκευή και η αποκατάσταση (Μαλλούχου-Tufano, 2015), οι οποίες βρίσκονται αναλυτικότερα στην υποενότητα 1.4.

1.2 Ορισμοί και έννοιες αρχαιολογικού χώρου

Ο αρχαιολογικός χώρος, είναι μια έννοια η οποία χρησιμοποιείται για μια συγκεκριμένη χωρική ενότητα. Η ύπαρξη των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας ξεκινάει από τον 19^ο αιώνα. Δεν είναι όμως η μόνη έννοια που αφορά αυτούς τους χώρους. Ακόμη κάποιες έννοιες που χρησιμοποιούνται είναι η αρχαιολογική θέση, κλασικοί χώροι, αρχαιολογικός τόπος, αρχαιολογική περιοχή, ελληνικοί πολιτιστικοί χώροι. Όποια ονομασία και αν χρησιμοποιηθεί, το σίγουρο είναι ότι αφορά τους χώρους του ιστορικού παρελθόντος και την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας (Μιχέλη, 2020).

Ο επίσημος ορισμός του αρχαιολογικού χώρου (Μιχέλη, 2020) σύμφωνα με τον Ν.3028/02 άρθρ. 2, παρ. γ. είναι, «οι εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες περιέχονται αρχαία μνημεία ή αποτέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιότερους χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα. Οι αρχαιολογικοί χώροι περιλαμβάνουν και το απαραίτητο ελεύθερο περιβάλλον που επιτρέπει

στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα». Άρα όσοι από το μη ειδικευμένο κοινό μελετούν και εξερευνούν την έννοια του αρχαιολογικού χώρου για πρώτη φορά, ανακαλύπτουν ότι οι χώροι δεν περιορίζονται στην ξηρά, αλλά αφορούν και υδάτινες εκτάσεις της χώρας.

Η ευρύτερη περιοχή στην οποία βρίσκονται τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, ονομάζεται αρχαιολογική ζώνη. Επί της ουσίας, η αρχαιολογική ζώνη είτε βρίσκεται σε αστικό περιβάλλον, είτε σε επαρχιακό, υποδηλώνει τα όρια ενός χώρου με φυσικό τρόπο και όχι με πραγματικά όρια.

Παρόμοιος αλλά με ελάχιστες διαφορές από τον αρχαιολογικό χώρο είναι ο ιστορικός τόπος. «Ως Ιστορικοί τόποι νοούνται είτε εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς που αποτέλεσαν ή που υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν το χώρο εξαίρετων ιστορικών ή μυθικών γεγονότων, ή εκτάσεις που περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται μνημεία μεταγενέστερα του 1830, είτε σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης μεταγενέστερα του 1830, τα οποία συνιστούν χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς χώρους, που είναι δυνατόν να οριοθετηθούν τοπογραφικά, και των οποίων επιβάλλεται η προστασία λόγω της λαογραφικής, εθνολογικής, κοινωνικής, τεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους».

Σύμφωνα με τον Ν. 4058/21 άρθρ. 36 και 37, η ανακάλυψη και αποκάλυψη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων προέρχεται συνήθως από τις ενέργειες των ανασκαφών, αλλά όχι μόνο, καθώς πολλά μνημεία βρίσκονται ήδη σε φανερή τοποθεσία. Οι ανασκαφές διακρίνονται σε σωστικές και σε συστηματικές. Οι σωστικές ανασκαφές πραγματοποιούνται για τη διάσωση ενός μνημείου, το οποίο αποκαλύπτεται κατά την εκτέλεση κάποιου τεχνικού έργου, είτε

δημοσίου είτε ιδιωτικού, ή εξαιτίας κάποιου τυχαίου γεγονότος το οποίο έφερε το μνημείο στο φως. Οι συστηματικές ανασκαφές αφορούν τις ανασκαφές οι οποίες διενεργούνται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, από επιστημονικούς ή ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς οργανισμούς της ημεδαπής, με εξειδίκευση στον τομέα της αρχαιολογικής ή παλαιοντολογικής έρευνας, ή από ξένες αρχαιολογικές αποστολές ή σχολές που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα. Για τη διενέργεια κάποιας ανασκαφής απαιτείται απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, που εκδίδεται ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου.

Στις παραγράφους α και β. του δεύτερου άρθρου του Νόμου 3028/2002, άρθρ. 2, παρ. α, β, αα, ββ, γγ, δδ διατυπώνεται ο ορισμός του μνημείου μαζί με κάποιες διευκρινίσεις.

Σύμφωνα με τον ορισμό των πολιτιστικών αγαθών που αναφέρεται παραπάνω, τα μνημεία ενσωματώνονται σε αυτά με τον παρακάτω ορισμό που υπογραμμίζει ότι «ως μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία βάσει των εξής διακρίσεων» (Νόμος 3028/21, άρθρ. 36-37). Οι διακρίσεις οι οποίες καταγράφονται παρακάτω, αφορούν τα αρχαία μνημεία, τα νεότερα μνημεία, τα ακίνητα και τα κινητά. «Ως αρχαία μνημεία νοούνται όλα τα πολιτιστικά αγαθά που ανάγονται στους προϊστορικούς αρχαίους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους και χρονολογούνται έως και το 1830. Στα αρχαία μνημεία συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη». Ο ορισμός των νεότερων μνημείων είναι ο εξής: «τα πολιτιστικά αγαθά που είναι μεταγενέστερα του 1830 και των οποίων η προστασία επιβάλλεται λόγω της ιστορικής, καλλιτεχνικής ή και επιστημονικής σημασίας τους». Τα ακίνητα μνημεία είναι «τα μνημεία που υπήρξαν συνδεδεμένα με το

έδαφος και παραμένουν σε αυτό ή στο βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα λιμνών ή ποταμών, καθώς και τα μνημεία που βρίσκονται στο έδαφος ή στο βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα λιμνών ή ποταμών και δεν είναι δυνατόν να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους ως μαρτυριών. Στα ακίνητα μνημεία συμπεριλαμβάνονται οι εκτάσεις, οι κατασκευές και τα διακοσμητικά και λοιπά στοιχεία που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους, καθώς και το άμεσο περιβάλλον τους», σε αντίθεση με τα κινητά τα οποία είναι «τα μνημεία που δε θεωρούνται ακίνητα».

1.4. Δημιουργία αρχαιολογικών χώρων: συντήρηση ανάδειξη και προβολή ενός ανασκαμμένου παρελθόντος.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία (Καράμπελας, 2008) δημιουργήθηκε το 1833, λίγο μετά την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους. Η Υπηρεσία είτε κεντρική είτε περιφερειακή είναι αρμόδια από το Υπουργείο Πολιτισμού. Κατά τη δημιουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας οι αρχαιολογικοί θησαυροί οι οποίοι βρέθηκαν, προωθήθηκαν ως αξιοθέατα για τους ξένους. Η πράξη αυτή είχε ως συνέπεια το κοινό που δεν ήταν ειδικευμένο στην αρχαιολογία, να μείνει εκτός ως ένας απλός παρατηρητής. Αργότερα ενώ η αρχαιολογία είχε παραμείνει ως ένα τουριστικό αγαθό, δόθηκε σημασία στην προβολή αλλά ταυτοχρόνως και στη συντήρηση, τη διατήρηση, την προστασία και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων.

Σήμερα οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν διττή τάση. Ουσιαστικά διαθέτουν δύο αντιθετικές πλευρές, οι οποίες είναι το κλειστό σύστημα διαχείρισης και το ανοιχτό μουσείο (Μιχέλη, 2020).

Επεξηγηματικά, το κλειστό σύστημα διαχείρισης κατέχει φυσικά ή κοινωνικά όρια, ενώ τα όρια στο ανοιχτό μουσείο δεν υπάρχουν για

έναν ελεύθερο εξωτερικό χώρο. Αυτό, ίσως είναι κάτι που μπερδεύει εκ πρώτης όψεως το κοινό. Πώς θα μπορούσαν άλλωστε να συνδεθούν δύο τέτοιου είδους πλευρές; Η απάντηση είναι ότι η σύγχρονη αρχαιολογία συνδέει το αρχαίο με το σύγχρονο και δημιουργεί μια ένωση και μια ισορροπία στις πλευρές αυτές.

Υπάρχουν τρεις βασικές προσεγγίσεις των αρχαιολογικών χώρων (Μιχέλη, 2020). Η παραδοσιακή-αρχαιογνωστική προσλαμβάνουσα, η μοντέρνα προσλαμβάνουσα και η μετα-νεωτερική προσέγγιση. Η πρώτη αφορά, κυρίως, τα υλικά ευρήματα και τις συστηματικές και σωστικές ανασκαφές του 19^{ου} αιώνα, που οδήγησαν στην ανάδειξη των υπόγειων μνημειακών δομών και κατ' επέκταση στην ανάδειξη ολοκληρωμένων μνημειακών συνόλων. Ο ρόλος των αρχαιολογικών τόπων δεν ήταν τόσο τουριστικός όσο ένας τόπος αρχαιογνωσίας, πνευματικότητας και λειτουργίας των αισθήσεων.

Περνώντας στη μοντέρνα προσλαμβάνουσα, διακρίνεται ότι η αρχαιολογική τοποθεσία μετατρέπεται σε αρχαιολογικό χώρο και πλέον αποτελεί ένα «σύστημα». Δηλαδή η χρονική περίοδος του χώρου και της σύγχρονης εποχής διαχωρίζονται με πλέον φανερό τρόπο. Δημιουργούνται περιφράξεις που δίνουν την εντύπωση ενός αυστηρού προστατευόμενου χώρου, ο οποίος δεν είναι δημόσιος, σε συνδυασμό με την ελεγχόμενη πρόσβαση, τις συγκεκριμένες μέρες και ώρες λειτουργίας καθώς, και το αντίτιμο του εισιτηρίου. Έτσι, με αυτά τα δεδομένα αλλάζει η στάση και η συμπεριφορά που έχει το κοινό. Από αυτό το σημείο, ξεκινάει και ο περιορισμός των αισθήσεων πέραν την οπτικής επαφής.

Τελευταία, αλλά εξίσου σημαντική, είναι η μετα-νεωτερική προσέγγιση. Αυτή η προσέγγιση ψάχνει τρόπους ώστε το κοινό να συνδέεται και να κατανοεί την αρχαιότητα. Για τη σύνδεση και

εξοικείωση παρατηρείται τα τελευταία χρόνια η χρήση των αρχαιολογικών χώρων, για διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, που φέρνουν τον κόσμο πιο κοντά στον πολιτισμό και λειτουργούν και ως βιωματικές εμπειρίες. Καταβάλλεται προσπάθεια ώστε οι χώροι να είναι δημόσιοι και να δημιουργηθεί μια επαφή και μια οικειότητα ανάμεσα σε χώρο και κοινό.

Η ανάδειξη και διαχείριση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων προϋποθέτει κάποιες εργασίες και επεμβάσεις προστασίας. Όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα, η συντήρηση είναι από τις κυριότερες επεμβάσεις. Δίνει την ευκαιρία παράτασης του χρόνου ζωής στα μνημεία (Cleere, 1995), προβολής στην όσο το δυνατόν πλησιέστερη αρχική τους μορφή και την αποφυγή της εγκατάλειψής τους, διαγράφοντας έτσι το μακροχρόνιο παρελθόν τους. Η προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς δεν αφορά βέβαια μόνο τη συντήρηση, αλλά και την κατανόηση των κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών που σχετίζονται με τα μνημεία, καθώς η διαχείρισή τους ενσωματώνει ευρύτερους κοινωνικούς σκοπούς και ιστορικές αξίες¹(Avrami, Mason & de la Torre, 2000). Σύμφωνα με το Ν. 4858/21 άρθρ. 43 παρ. 1 ²(Νόμος 4858/2021, άρθρο 43, παρ. 1 και παρ.3) «Οι εργασίες συντήρησης σε κινητά μνημεία και σε γλυπτικά, ζωγραφικά, διακοσμητικά ή άλλα στοιχεία που είναι αναπόσπαστα τμήματα ακινήτων μνημείων διενεργούνται από την Υπηρεσία ή από πρόσωπα που κατέχουν την προβλεπόμενη στην παρ. 3 άδεια υπό την εποπτεία της Υπηρεσίας, ύστερα από μελέτη που εγκρίνεται από αυτήν ή, αν είναι μείζονος σημασίας, με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου. Για την έγκριση της μελέτης απαιτείται να έχει προηγηθεί τεκμηρίωση του μνημειακού χαρακτήρα του κινητού ή του ακινήτου».

¹ (Avrami, Mason & de la Torre, 2000)

² (Νόμος 4858/2021, άρθρο 43, παρ. 1 και παρ.3)

Η συντήρηση είναι μια επέμβαση σε ήπια μορφή, που έχει σκοπό την πρόσληψη και την προστασία των μνημείων από τη φθορά. Η συντήρηση ενός μνημείου γίνεται επιφανειακά, χωρίς να αλλοιώνεται η μορφή και η δομή του. Μέσα στον όρο της συντήρησης συναντώνται και άλλα είδη επεμβάσεων σε μνημεία, όπως αυτή της στερέωσης. Η στερέωση στοχεύει στην ενίσχυση ή στην αποκατάσταση της στατικής επάρκειας ενός μνημείου (Μαλλούχου - Tufano, 2015). Μέσα στον όρο της συντήρησης συναντώνται και άλλα είδη επεμβάσεων σε μνημεία, όπως αυτή της στερέωσης. Η στερέωση στοχεύει στην ενίσχυση ή στην αποκατάσταση της στατικής επάρκειας ενός μνημείου.

Η αναστήλωση είναι μία επέμβαση ή αποκατάσταση των μνημείων στην αρχική τους μορφή, συναρμολογώντας μέλη τους τα οποία βρέθηκαν διάσπαρτα. Για την αναστήλωση σε μνημεία κλασσικής αρχαιότητας υπάρχουν κάποιες προϋποθέσεις:

- i. Τεκμηριωμένη γνώση αρχικής εμφάνισης και αρχιτεκτονικής του μνημείου
- ii. Τα αρχιτεκτονικά μέλη που υπάρχουν, να διατηρούνται σε καλή κατάσταση
- iii. Η συμπλήρωση και η αντικατάσταση, των μελών που λείπουν, από νέο συμβατό υλικό
- iv. Η συμπλήρωση και η αντικατάσταση των μελών που λείπουν και η συμπλήρωση των κενών του συνόλου με διακριτό αλλά ταυτόχρονα και αρμονικό τρόπο
- v. Η ανασυναρμολόγηση των μελών στις αρχικές τους θέσεις όσο αυτό είναι εφικτό
- vi. Η αποκατάσταση και ο σεβασμός του αρχικού δομικού συστήματος του μνημείου, κατά την επέμβαση στα αρχιτεκτονικά μέλη

- vii. Τα νέα υλικά που χρησιμοποιούνται να είναι καλής ποιότητας και ανθεκτικά στον χρόνο

Αυτά ήταν τα ζητούμενα για μία σωστή αναστήλωση ενός μνημείου. Ακολουθούν οι υπόλοιπες επεμβατικές τεχνικές.

Στη συνέχεια βρίσκονται η αναπαλαίωση, η αναμαρμάρωση και η ανακατασκευή. Η πρώτη είναι μία επεμβατική τεχνική η οποία αφορά περισσότερο τη στυλιστική αποκατάσταση ενός μνημείου. Κατά την αναπαλαίωση απομακρύνονται τα νεότερα κατάλοιπα και επαναφέρεται η παλαιά κατάσταση ενός μνημείου. Η αναμαρμάρωση, μία αρκετά ειδική περίπτωση, είναι ένας όρος που δηλώνει την κάλυψη ενός μνημείου, με νέο μάρμαρο. Η ανακατασκευή χρησιμοποιείται όταν ένα μνημείο κατασκευάζεται από την αρχή, ή όταν η αναστήλωση του με το νέο υλικό υπερβαίνει την ποσότητα του παλαιού. Συνήθως θεωρείται επιτρεπτή, σε περιπτώσεις στις οποίες τα μνημεία έχουν σχεδόν καταστραφεί, όπως για παράδειγμα σε περίπτωση πολέμου ή σεισμού.

Η αποκατάσταση είναι μια επέμβαση με σκοπό τη διάσωση και διατήρηση της φυσικής υπόστασης του μνημείου. Όπως και η αναστήλωση, έτσι και η αποκατάσταση έχει κάποιες προϋποθέσεις, εκ των οποίων μερικές από αυτές είναι κοινές και για τις δύο μεθόδους (Μαλλούχου - Tufano, 2015).

- i. Πρέπει πριν γίνει η επέμβαση, να γίνουν προκαταρκτικές, διεπιστημονικές μελέτες, για να γνωρίζουν σε τι κατάσταση βρίσκεται το μνημείο
- ii. Η επέμβαση να μην υπερβαίνει την αρχική μορφή του μνημείου
- iii. Να υπερισχύει το παλιό υλικό σε σχέση με τις νέες προσθήκες
- iv. Αντικειμενική κριτική προσέγγιση, αξιολόγηση και σεβασμός για την απόφαση απομάκρυνσης καταλοίπων κάποιας ιστορικής φάσης του μνημείου

- v. Ένταξη των νέων προσθηκών διακριτικά και αρμονικά
- vi. Χρήση νέων καλής ποιότητας υλικών, ανθεκτικών στο χρόνο

2. Μελέτη περίπτωσης: Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Ευρωπού.

2.1. Ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία της Αρχαίας Ευρωπού

Η Ευρωπός βρίσκεται στον νομό Κιλκίς, ανήκει στον Δήμο Παιονίας και απέχει 55 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη (Εικ.01). Τα αρχαιότερα λείψανα βρίσκονται στο κέντρο του σημερινού χωριού, το οποίο αποτελούσε τον προϊστορικό οικισμό (Σαββοπούλου, 1997). Για την αρχαία πόλη δεν έχουν διεξαχθεί ανασκαφικές έρευνες μέχρι στιγμής. Παρόλα αυτά έχουν εντοπιστεί διάφορα διάσπαρτα όστρακα αγγείων, μερικά εκ των οποίων είναι μυκηναϊκά, και μαρτυρούν την πρώιμη ανάπτυξη της περιοχής στον τομέα του εμπορίου (Σαββοπούλου, 1997). Στο σημερινό χωριό ήρθαν στο φως ευρήματα της προϊστορικής εποχής, και πιο συγκεκριμένα της εποχής του χαλκού το 3.000 π.Χ.(Σαββοπούλου, 1988). Τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη εποχή ήταν ευκολότερο να διατηρηθούν και να έρθουν στο φως, καθώς η περιοχή είχε σχήμα τούμπας και βρίσκονταν στο χαμηλότερο σημείο (Σαββοπούλου, 1997). Όσα βρίσκονταν στα υψηλότερα στρώματα από μεταγενέστερες περιόδους, δεν κατάφεραν να διατηρηθούν και να έρθουν στο φως, εξαιτίας της καταστροφής τους από λανθασμένες αγροτικές δραστηριότητες.

Εικ.01 Αεροφωτογραφία από τον Ευρωπό. Πάνω μέρος: Αρχαιολογικός χώρος Ευρωπού. Κάτω μέρος: Ευρύτερη περιοχή

Μια ιστορική αναφορά στην Ευρωπό προέρχεται από τον Θουκυδίδη (Σαββοπούλου, 1997). Ο Θουκυδίδης είχε αναφέρει την πολιορκία της πόλης από τον Θράκα Σιτάλκη, στα πρώτα χρόνια του πελοποννησιακού πολέμου. Ο Σιτάλκης ήταν μεγάλη απειλή για την Ευρωπό, καθώς είχε επιστρατεύσει 100.000 πεζούς και 50.000 ιππείς για να την κατακτήσει. Ο λόγος για τον οποίο ίσως ο Σιτάλκης να μην κατάφερε να την καταλάβει, είναι η πιθανή ύπαρξη τείχους για την άμυνα της πόλης. Με τα γραπτά του Θουκυδίδη συνδέονται και κάποια άλλα ευρήματα που βρέθηκαν τυχαία, όπως επιγραφές, τάφοι και επιτύμβιες στήλες.

Η αρχαιότερη μαρτυρία της περιοχής αναφέρεται στην Ιλιάδα του Ομήρου. Ο Όμηρος γράφει για τους Παίονες, τον αρχηγό τους και τη συμμετοχή τους στον τρωικό πόλεμο. Οι Παίονες ήταν ένας προελληνικός λαός ο οποίος κατοικούσε στη Μακεδονία μαζί με τους Βοττιαίους, τους Εορδαίους και τους Άλμωπες.

Μέχρι τον 6^ο αιώνα δε γνωρίζουμε πολλά λόγω έλλειψης γραπτών πηγών, ιδιαίτερα για την εποχή πριν των Μακεδόνων. Από τον 5^ο με 4^ο αιώνα, οι Μακεδόνες βασιλείς καταλαμβάνουν την περιοχή. Η Ευρωπός φαίνεται να είναι μια ανεπτυγμένη πόλη και αναφέρεται όλο και περισσότερο. Το εμπόριο της πόλης βρισκόταν σε άνθηση και αυτό αποδεικνύεται από τα μεγάλου μεγέθους πιθάρια που βρέθηκαν σε πολλές γειτονικές πόλεις. Η πόλη εμπορευόταν αντικείμενα γεωργίας, κτηνοτροφίας, ξυλείας και ορυκτών. Η άρχουσα τάξη δε διέφερε από αυτή των άλλων πόλεων. Η θήκη με τα χρυσά κτερίσματα που βρέθηκαν σε μακεδονικό κιβωτιόσχημο τάφο, τεκμηριώνουν τον κοινό χαρακτήρα με την υπόλοιπη Μακεδονία. Παρόλο που ο λαός δε διέθετε οικονομική δυνατότητα όπως αυτή των εταίρων, συνήθιζε να στολίζει τους τάφους με καλαισθησία, και κοσμήματα ανεκτίμητης αξίας.

Ύστερα από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Μακεδονία υποτάχθηκε στη ρωμαϊκή κυριαρχία. Σύμφωνα με κάποια ευρήματα η πόλη συνέχιζε να υπάρχει και υπό των Ρωμαίων. Σε καιρούς που η πόλη κινδύνευε να εξαφανιστεί, οι ίδιοι οι Ρωμαίοι βοηθήσαν ώστε αυτό να μη συμβεί. Ως ένδειξη ευγνωμοσύνης οι κάτοικοι της πόλης έστησαν ανδριάντες με επιγραφές, δύο εκ των οποίων έχουν βρεθεί.

Εκείνη την περίοδο, η ανάπτυξη της πόλης ήταν εμφανής από τα ταφικά μνημεία της. Αξιοσημείωτα ευρήματα αποτελούν οι καμαροσκέπαστοι υπόγειοι μονοθάλαμοι ή διθάλαμοι τάφοι. Η κατασκευή τους παραπέμπει σε παλαιότερη παράδοση μακεδονικών τάφων, οι οποίοι λόγω της καλής τους κατάστασης έως και τον 5^ο αιώνα μ.Χ., έχουν προστεθειμένα περίβολα για τις ανάγκες της νέας θρησκείας.

Λόγω της προεξοχής, του επάνω μέρους τους, στην επιφάνεια του εδάφους, προκλήθηκε το ενδιαφέρον αρχαίων αλλά και μεταγενέστερων τυμβωρύχων, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική σύληση και μερική καταστροφή τους.

Τη σήμερον ημέρα λόγω της διατήρησής τους σε καλό βαθμό, αποτελούν μνημεία με ιδιαίτερη αξία φροντίδας και προσοχής. Για αυτό το λόγο το κεντρικό αρχαιολογικό συμβούλιο έδωσε έγκριση για αποκατάσταση, κατασκευή στεγάστρων και διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου.

Η τυπολογία των ταφικών μνημείων της Ευρωπού συναντάται και σε άλλα αστικά κέντρα όπως τη Θεσσαλονίκη, και είναι χαρακτηριστική της ρωμαϊκής εποχής. Σε αυτή τη νεκρόπολη, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να δει μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα, τη σχέση των ανθρώπων με το θάνατο μέσα σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από τα κλασικά χρόνια έως και το τέλος του αρχαίου κόσμου.

Από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα με αρχές 6^{ου} αιώνα, η πόλη ερειπώνεται και γίνεται μέρος στο οποίο εγκαταστάθηκαν κεραμείς, και έφτιαξαν τα εργαστήριά τους. Η ανασκαφή των κεραμικών κλιβάνων προσφέρει πληροφορίες για την τεχνογνωσία της εποχής, όπως επίσης και για τις πεποιθήσεις τους. Ένα παράδειγμα είναι τα αποτροπαϊκά ειδώλια, για την αποφυγή των κακών οιωμών και τη διάλυση των προϊόντων του κεραμέα.

Άλλη μία δραστηριότητα που φαίνεται να υπήρχε ήταν η μεταλλευτική. Αυτή πρόσφερε καινούργιες πηγές εισοδήματος στους κατοίκους της πόλης, η οποία ακόμη και παρακμάζουσα συνέχιζε να υφίσταται.

Το 168 π.Χ. έγινε η υποταγή της Μακεδονίας στους Ρωμαίους. Η Ευρωπός όπως και άλλες πόλεις, σε περίπτωση πολέμου ή κινδύνου ήταν αναγκασμένη να βοηθήσει το ρωμαϊκό στρατό με στρατιώτες. Σε αυτή την περίοδο εντάσσεται το τιμητικό βάθρο για τον Μάρκο Μινούκιο Ρούφο, για τον οποίο φτιάχτηκε και μια στοά στη ρώμη με την ονομασία

«Porticus Minucia», τιμώντας τον για τη συνεισφορά του στον αγώνα ενάντια στους βαρβάρους της Θράκης.

Από τη βυζαντινή περίοδο δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες, ούτε ευρήματα πέρα από τα χάλκινα νομίσματα της εποχής του Ιουστινιανού. Έπειτα ήρθαν τα χρόνια της τουρκοκρατίας κατά τα οποία η πόλη μεταφέρθηκε στη θέση του σημερινού χωριού, και το προηγούμενο μέρος παραδόθηκε σε αγροτικές εργασίες.

2.2. Θέση περιοχής

Όπως προαναφέρθηκε, η Ευρωπός βρίσκεται στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Μακεδονίας, στο δήμο Παιονίας του νομού Κιλκίς. Στην αρχαιότητα, ανήκε στις πόλεις της Κάτω Μακεδονίας. Στην εποχή του Αρχελάου Α΄, η Κάτω Μακεδονία χωριζόταν στα εξής γεωγραφικά διαμερίσματα:

Τη Βοττιαία, την Πιερία, την Αλμωπία, τη Μυγδονία και την Αμφαξίτιδα. Λόγω των ακαθόριστων συνόρων, οι ιστορικοί δεν είναι απολύτως σίγουροι για το αν η Ευρωπός ανήκε στη Βοττιαία ή στην Αμφαξίτιδα (Σαββοπούλου, 1998).

Η αρχαία πόλη βρίσκεται σε μια λοφοσειρά περίπου 1.000 μέτρα νοτιοδυτικά του σημερινού χωριού. Οι κάτοικοι του χωριού εδώ και αρκετά χρόνια γνώριζαν για την ύπαρξη της πόλης, καθώς κατά τη διάρκεια γεωγραφικών εργασιών, φανερώθηκαν ευρήματα όπως νομίσματα, αγγεία, και τοίχοι. Με ποια κριτήρια η Ευρωπός επιλέχθηκε ως τόπος κατοικίας; Το φυσικό περιβάλλον μιας περιοχής διαθέτει όλους σχεδόν τους παράγοντες οι οποίοι είναι σημαντικοί για να εγκατασταθεί σε αυτήν μια ομάδα ανθρώπων, και να τη διαμορφώσει. Οι παράγοντες αυτοί του φυσικού περιβάλλοντος είναι:

- i. η γεωγραφική θέση,
- ii. η γεωμορφολογία,

- iii. η φυσική οχύρωση,
- iv. οι παραγωγικές δυνατότητες, όπως το κλίμα, το νερό, το έδαφος, η χλωρίδα και η πανίδα.

Στην αρχαιότητα το όνομα Ευρωπός είχε δοθεί σε πολλές πόλεις. Η ονομασία προέρχεται από το επίθετο ο/η Ευρωπός, το Ευρωπόν που σημαίνει ευρύχωρο άνοιγμα. Ακόμη και στην ίδια την περιοχή της Μακεδονίας υπήρχαν ομώνυμες πόλεις σύμφωνα με νεότερους γεωγράφους. Η πρώτη στην περιοχή της Γουμένισσας και η δεύτερη στην περιοχή της Αλμωπίας. Η σπουδαιότερη από τις δυο ήταν αυτή της Γουμένισσας λόγω τοποθεσίας (Σαββοπούλου, 1988).

2.3. Ανασκαφικά δεδομένα και ευρήματα

Η ύπαρξη τάφων στην περιοχή της Ευρωπού ήταν γνωστή από το 1992, από τις γεωφυσικές διασκοπήσεις που έγιναν στην περιοχή. Αυτές οι ενέργειες έφεραν στο φως έξι καμαροσκεπάστους και άλλους είκοσι δύο τάφους, κάποιοι από αυτούς λακκοειδείς και κάποιοι άλλοι κεραμοσκεπείς. Οι καμαροσκεπάστοι τάφοι οι οποίοι είναι έξι συνολικά, απαρτίζονται από τρεις μονοθάλαμους, δυο διπλούς (**Εικ.02**), και έναν μνημειακών διαστάσεων με προθάλαμο και ένα θάλαμο με πέντε ανοίγματα στη δυτική πλευρά και ένα στην ανατολική (Σαββοπούλου, 1995).

Οι δυο πρώτοι μονοθάλαμοι τάφοι βρέθηκαν με την κάμαρα της οροφής τους πεσμένη μέσα στους θαλάμους, συλημένοι και κατεστραμμένοι. Η τοιχοδομία τους όπως και σε όλους τους υπόλοιπους τάφους είναι από αργολιθοδομή, με ασβεστοκονίαμα και επίχρισμα. Τα οστά των νεκρών είναι αδύνατο να απαριθμηστούν, καθώς έχουν βρεθεί σκορπισμένα σε ολόκληρη την έκταση.

Ο τρίτος μονοθάλαμος τάφος, έχει όμοιο τρόπο κατασκευής σε όλες τις πλευρές του εκτός από την ανατολική. Σε αυτή ο τοίχος στο κατώτερο τμήμα είναι κατασκευασμένος από δυο μεγάλους πετρόκτιστους δόμους, οι οποίοι είναι επικαλυμμένοι με κονίαμα. Η είσοδος του τάφου ήταν σφραγισμένη με μια λεπτή μαρμάρινη πλάκα και στο εσωτερικό ανακαλύφθηκαν δεκατρείς επάλληλες ταφές. Το δάπεδο ήταν επιστρωμένο από πλίνθους. Τα κτερίσματα του συγκεκριμένου τάφου είναι μερικές χάντρες, θραύσματα γυάλινων αγγείων και δύο δεκανούμια τα οποία ανήκουν μάλλον στην εποχή του Ιουστινιανού Ι΄. Ωστόσο για τη λατρεία των νεκρών, ήταν δημιουργημένη στο υπέργειο τμήμα της κάμαρας του τάφου, μια τραπεζοειδής επιφάνεια καλυμμένη από λίθους και κεραμίδια. Η επιφάνεια αυτή βρίσκεται σε καλή κατάσταση (Σαββοπούλου, 1995).

³ (Σαββοπούλου, 1995)

Εικ.02 Διθάλαμος Καμαροσκεπής τάφος

Από τους δύο διπλούς καμαροσκεπείς τάφους (Εικ.03), ο ένας διαθέτει και στους δύο θαλάμους του ανατολικού τοίχου, κόγχες για την τοποθέτηση λυχνariών. Ο τάφος αυτός έχει οικογενειακό χαρακτήρα καθώς βρέθηκαν μέσα σε αυτόν επτά νεκροί, τρεις στον πρώτο θάλαμο και τέσσερεις στο δεύτερο. Τα τμήματα αγγείων καθημερινής χρήσης που βρέθηκαν, αποτελούν τα μόνα κτερίσματα του τάφου.

Ο δεύτερος καμαροσκεπής είναι κατεστραμμένος από τη δυτική πλευρά του (Εικ.04) Φαίνεται η καταστροφή αυτή να οφείλεται σε μεταγενέστερες κατασκευές κεραμοσκεπών τάφων πάνω στην οροφή του θαλάμου. Τα ανατολικά στηρίγματα τα σφραγίζουν λίθινες πλάκες. Στο

δάπεδό του βρέθηκε μια κτερισμένη ταφή με λυχνάρι, πάνω στο οποίο υπάρχει ανάγλυφη διακόσμηση του δευτέρου μισού του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Ο δεύτερος θάλαμος του διαθέτει τρεις ταφές εκ των οποίων η μια είναι παιδική. Επίσης, μέσα στον θάλαμο βρέθηκαν καρφιά που αποδεικνύουν ότι τους νεκρούς τους είχαν τοποθετήσει σε ξύλινα φέρετρα ή ξύλινα φορεία. Τα κτερίσματα βρέθηκαν στις γωνίες των θαλάμων και αποτελούνται από δυο πήλινες οinoχόες 3^{ου} – 4^{ου} αιώνα μ.Χ., ένα λυχνάρι και έναν γυάλινο αμφορέα, ο οποίος έχει ύψος 42 εκατοστά, και διατηρείται ακέραιος, κάτι αρκετά σπάνιο για το υλικό και το μέγεθός του (Σαββοπούλου, 1995).

Εικ.03 Καμαροσκεπής τάφος με προθάλαμο και περίβολο.

Εικ.04 Διθάλαμος Καμαροσκεπής τάφος με είσοδο, και μονοθάλαμος καμαροσκεπής τάφος

Ο τελευταίος, είναι ένας παραδοσιακός μακεδονικός τάφος της ελληνιστικής περιόδου. Διαθέτει προθάλαμο, θάλαμο και είσοδο 7x5 μ. Η οροφή σε αυτόν όπως και στους πρώτους μονοθάλαμους, βρέθηκε πεσμένη στο εσωτερικό του τάφου. Η τοιχοδομία του είναι όμοια των υπολοίπων, εκτός από ένα λιθόκτιστο τρικλίνιο το οποίο περιέβαλε το θάλαμο. Η επιφάνεια του τρικλινίου είναι κατεστραμμένη από τις εδαφοεργασίες του χωραφιού. Αυτή η προσθήκη έγινε σε μεταγενέστερη φάση. Τα κτερίσματα αυτού του τάφου αποτελούνται από γυαλιά, χάντρες, τμήματα σιδερένιων και χάλκινων αντικειμένων που πιθανολογούν τη χρήση του τάφου μετά τον 4^ο αιώνα μ.Χ.

Το μέγεθος και η ποιότητα των τάφων δηλώνουν την εύπορη τάξη των πολιτών. Όπως τα υπέργεια στοιχεία, τρικλίνια και επίπεδες τραπεζοειδείς κατασκευές. Επειδή μερικοί από τους τάφους είχαν υπέργεια τμήματα, αυτό οδήγησε στον εύκολο εντοπισμό τους και κατ' επέκταση τη σύλησή τους. Οι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένα

μέχρι να καταστραφούν και επίσης το σύνολο αυτό αποτελεί παράδειγμα της αρχιτεκτονικής των τάφων των υστεροαυτοκρατορικών και παλαιοχριστιανικών χρόνων (Σαββοπούλου, 1995).

Για να αποκαλυφθεί η στρωματογραφία της πόλης, διεξάχθηκε έρευνα σε δεκαπέντε τετράγωνα 4x4μ. στην ακρόπολη. Σε όλα τα τετράγωνα η έρευνα έφτασε σε βάθος 0,80μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Τα καρφιά, οι σιδηρομάζες, το κεφάλι πήλινου ειδωλίου του θεού Διονύσου, η κεραμική καθημερινής χρήσης και τα δυο ομοιώματα πήλινων τσαμπιών σταφυλιών, αποτελούν τα ευρήματα από αυτή την έρευνα.

Με τη βοήθεια των γεωφυσικών διασκοπήσεων εντοπίστηκε ένα τείχος 24 μ. στην ανατολική πλευρά της ακρόπολης. Από τις δοκιμαστικές τομές ήρθε στο φως συστάδα δεκατεσσάρων κεραμοσκεπών τάφων οι οποίοι είχαν δημιουργηθεί με επιμέλεια. Η συστάδα αυτή βρέθηκε στη βόρεια τομή του τείχους. Σε δυο περιπτώσεις μετά την ταφή τα κεραμίδια είχαν καλυφθεί από στρώσεις λίθων. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν ακτέριστοι ή είχαν λίγα κτερίσματα. Κατά βάση περιείχαν έναν νεκρό και πήλινα αγγεία του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. Ο τάφος T142 περιείχε τέσσερα ειδώλια της θεάς Αφροδίτης. Ο τάφος T158 διέθετε μια οينوχόη, ένα λυχνάρι πάνω στο οποίο υπήρχε σχεδιασμένος ένας αετός, και ένα νόμισμα Πέλλας των αυτοκρατορικών χρόνων. Ο T164 αφορούσε παιδική ταφή. Οι δυο πήλινες κουδουνίστρες με την ανάγλυφη μορφή του ποδιού του θεού Πάνα, και οι πήλινοι βόλοι στο εσωτερικό των κουδουνίστρων, τα σκυφίδια, τα δύο χάλκινα νομίσματα Πέλλας και Θεσσαλονίκης και η πήλινη τετράτροχη άμαξα με γενειοφόρο αναβάτη, είναι τα κτερίσματα που βρέθηκαν στον παιδικό τάφο (Εικ.05). Η συνήθειά τους να αποθέτουν άμαξα με αναβάτη, συναντάται από τα αρχαϊκά χρόνια (Σαββοπούλου, 1995).

Εικ. 05 Παράδειγμα παιδικής ταφής

Το 1992 κατά τη διάρκεια της εκσκαφής ενός υδροδοτικού αγωγού, βρέθηκε ένα ακόμη ταφικό μνημείο, του οποίου η ανασκαφή ολοκληρώθηκε το 1999. Οι διαστάσεις ήταν 4,05x3,55μ. με έναν κάθετο εντοιχισμένο πήλινο αγωγό. Όταν έγινε η αφαίρεση των λίθων του ανατολικού τμήματος, αποκαλύφθηκαν πέντε καλυπτήριες πλάκες. Οι πήλινοι αγωγοί ήταν μια ταφική τεχνική της οποίας η χρησιμότητα ήταν για προσφορές χοών στους νεκρούς. Οι καλυπτήριες αυτές πλάκες κάλυπταν έναν κιβωτιόσχημο τάφο από πλίνθους. Ο συγκεκριμένος τύπος τάφου εντοπίστηκε πρώτη φορά στην Ευρώπη, είναι όμως συνήθης σε άλλες πόλεις κράτη.

Συνεχίζοντας τις έρευνες, σε ένα ιδιωτικό αγροτεμάχιο εντοπίστηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος ο οποίος χρονολογείται κατά το α' μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Στο βορειοανατολικό τμήμα του υπήρχαν μερικά άβαφα όστρακα μεγάλων αγγείων, όπως επίσης και μελαμβαφή μικρότερων. Ένας ακέραιος χάλκινος κάνθαρος του 4^{ου} αιώνα βρέθηκε στο ίδιο σημείο με τα υπόλοιπα ευρήματα.

Περίπου 6 μέτρα από τον τάφο του '92, εντοπίστηκε μια κιβωτιόσχημη θήκη με καλυπτήριες πλάκες, οι οποίες δεν είχαν κανένα ίχνος διατάραξης. Μέσα στη θήκη υπήρχαν υπολείμματα καύσης

ανδρικής ταφής και σπαράγματα από τη διακόσμηση πήλινων επίχρυσων γοργόνειων της νεκρικής κλίνης, με την οποία τοποθετήθηκε ο νεκρός στη φωτιά. Κοντά στη δυτική πλευρά, βρέθηκε ένα χρυσό στεφάνι φύλλων δάφνης με έντονες νευρώσεις και διακοσμητικά άνθη και δυο σιδερένια εργαλεία (Εικ.06). Κατά μήκος της βορείας πλευράς εντοπίστηκε μία αιχμή δόρατος, δύο μολύβδινες λαβές κανθάρου, και δύο μολύβδινες λαβές κάδου. Το υπόλοιπο σώμα από τα αγγεία δε σώθηκε επειδή ήταν κατασκευασμένο από ξύλο. Ακόμη ένα εύρημα είναι η ασημένια δραχμή Αλεξάνδρου, από το νομισματοκοπείο της Αβύδου, το οποίο χρονολογείται το 328-323 π.Χ. (Σαββοπούλου, 1995).

4

Εικ.06 Χρυσό στεφάνι φύλλων δάφνης

Πηγή: visitpaionia.gr

Στις τομές του ίδιου αγροτεμαχίου, βρίσκεται ένας κατεστραμμένος μονοθάλαμος μακεδονικός τάφος. Η είσοδος του είναι από τη νότια πλευρά και οι εσωτερικές διαστάσεις του θαλάμου είναι 2,5x2,5μ. Η κατασκευή του τάφου είναι από ντόπιο παρόλιθο Κουφαλιών ενώ θολίτες της οροφής ήταν πεσμένοι στο εσωτερικό του

⁴ (Σαββοπούλου, 1995)

θαλάμου. Οι τοίχοι είναι φτιαγμένοι από πέντε σειρές λίθων, στην ανατολική και δυτική πλευρά των τοίχων και στο ύψος που αρχίζει η καμάρα, σώζονται τμήματα λαξευμένου γείσου δύο μέτρα από το δάπεδο. Στη βόρεια πλευρά και κατά μήκος του τοίχου, δύο όρθιοι δόμοι σχηματίζουν σαρκοφάγο. Από τη δίφυλλη πόρτα που είχε ο τάφος, το αριστερό φύλλο βρέθηκε κάτω από τους θολίτες της οροφής, και έφερε ανάγλυφες εφηλίδες ως διακόσμηση. Το μόνο που βρέθηκε από το δεύτερο φύλλο ήταν το κάτω μέρος του. Το υλικό κατασκευής της είναι το ίδιο με των δόμων του τάφου. Στο δάπεδο είναι στρωμένοι σε ακανόνιστα μεγέθη, πωρόπλινθοι, και η είσοδος διαθέτει μια κεκλιμένη ράμπα μήκους 4 μ. και πλάτους 2 μ. Σύμφωνα με τις ανασκαφικές έρευνες μετά την πρώτη χρήση του, ο τάφος υπέστη σύληση. Παρόλα αυτά φαίνεται να έχει επαναχρησιμοποιηθεί πολλές φορές (Σαββοπούλου, 1995).

Έξω από τη σαρκοφάγο αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλες ταφές. Στη μια από αυτές εντοπίστηκαν ασημένια σκουλαρίκια, τμήμα μυροδοχείου και υπολείμματα δύο καύσεων μαζί με μερικά οστά ζώου. Στην ανατολική πλευρά του τάφου έγιναν δύο μετακομιδές, ενώ δεξιά από την είσοδό του βρέθηκαν δύο τεφροδόχα αγγεία και ένα τρίτο κάτω από το φύλλο της πόρτας. Κτερίσματα αποτελούν ένα πόδι πήλινης πυξίδας, τμήμα σκυφιδίου και χρυσό έλασμα κάτω από τους δόμους.

Οι ενταφιασμοί ανήκουν στα ελληνιστικά χρόνια. Αυτό το αποδεικνύει το μυροδοχείο με τονισμένο ώμο και κυλινδρικό λαιμό του πρώτου μισού 2^{ου} αιώνα π.Χ. που βρέθηκε έξω από τη σαρκοφάγο. Ο τάφος μάλλον ανήκει στην τάξη των εταίρων, καθώς η κατασκευή ταφικών μνημείων σε ιδιόκτητα αγροκτήματα πάνω σε οδικούς δρόμους ήταν χαρακτηριστικό εκείνης της εποχής. Επίσης, η απόσταση ανάμεσα στη θήκη και τον κιβωτιόσχημο τάφο, είναι μια πιθανή ένδειξη για τύμβο

οικογενειακού χαρακτήρα, με διάμετρο 15-20μ., ο οποίος καταστράφηκε σε άγνωστη χρονική στιγμή (Σαββοπούλου, 1995).

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω στοιχεία και ευρήματα, η κύρια περίοδος του αρχαιολογικού χώρου εκτείνεται τα όψιμα αυτοκρατορικά χρόνια. Λόγω αυτής της περιόδου ενδέχεται μέσα στο πέρασμα των χρόνων, τα προηγούμενα λείψανα να χάθηκαν ή να καταστράφηκαν. Όσον αφορά την Αρχαία Μακεδονία και τις αρχαιολογικές της θέσεις, η μελέτη της (Δαβάρα, 2001).

προσφέρει ένα ευρύτερο ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής, καταγράφοντας τις ανασκαφές και ευρήματα που έχουν έρθει στο φως σε περιοχές παρακείμενες της Ευρωπού, αναδεικνύοντας τη σημασία της θέσης της στην ευρύτερη αρχαιολογική τοπογραφία της Μακεδονίας..

2.4. Το μοντέλο ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Ευρωπού

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ευρωπού είναι αρκετά γνωστός στην περιοχή του δήμου Παιονίας και στις γύρω περιοχές, κυρίως στον νομό Κιλκίς, όπου ανήκει και στον νομό Πέλλας στον οποίο είναι αρκετά κοντά. Ως νεκρόπολη λοιπόν πρόσφερε πολλές πληροφορίες. Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ιστορία του χώρου δεν αφορά μόνο μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά πολλές.

Ο τρόπος με τον οποίο αναδεικνύεται ο αρχαιολογικός χώρος της Ευρωπού είναι με ένα μοντέλο κλασικό αλλά συνάμα και σύγχρονο. Για την ιστορική διαδρομή οι λεζάντες είναι όσο επεξηγηματικές χρειάζεται, και όπως είναι αναγκαίο δε λείπει από αυτές η αγγλική γλώσσα. Δεν είναι όμως μόνο οι λεζάντες που βοηθούν να αντιληφθεί ο επισκέπτης τη βαρύτητα που έχει ο χώρος, αλλά και η χρήση ψηφιακών μέσων. Συγκεκριμένα, η προβολή ενός βίντεο, το οποίο συμμετείχε στον διεθνή

διαγωνισμό “Museums in Short” με ταινία για τον Σέλευκο Νικάτωρα, το οποίο μπορεί κανείς να παρακολουθήσει στον χώρο “Κέντρο Ενημέρωσης Αρχαίας Ευρωπού” (Εικ. 07). Διαθέτει άψογα γραφικά και ακόμη και αν προβάλλει τη ζωή και το θάνατο του Σελεύκου, δηλαδή αναφέρεται κυρίως στα αρχαία χρόνια, δεν παύει να είναι άκρως επεξηγηματικό και επιβλητικό, για να αντιληφθεί ο επισκέπτης τι πρόκειται να ακολουθήσει.

Εικ.07 Εξωτερικός χώρος Κέντρου Ενημέρωσης

Κατά κύριο λόγο είναι ένας χώρος αρκετά επιμελημένος. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δε χρειάζεται να εξελιχθεί περεταίρω. Το τοπίο αυτό, ενώ ανήκε σε ανθρώπους πολλών διαφορετικών εποχών, αναδεικνύει περισσότερο το κομμάτι της αρχαιότητας. Πέραν λοιπόν από τις λεζάντες των τάφων, η βυζαντινή και υστεροβυζαντινή περίοδος, δεν προβάλλονται αρκετά.

Επί της ουσίας, η ανάδειξη δεν αφορά μονάχα το κομμάτι των αρχαιοτήτων, αλλά και του περιβάλλοντα χώρου. Ο χώρος δε βρίσκεται μέσα στο χωριό, ώστε να περιβάλλεται από οικισμούς. Γύρω από την περίφραξη υπάρχει μόνο φύση. Κατά την περιήγηση ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα όσο περιδιαβαίνει και παρατηρεί τους τάφους, να κάνει στάσεις στα παγκάκια που βρίσκονται στον χώρο. Ταυτόχρονα ο επισκέπτης βρίσκεται κάτω από σκιά, λόγω των στεγάστρων πάνω από τους τάφους και λόγω των δέντρων που βρίσκονται περιμετρικά. Το τοπίο γίνεται ομορφότερο και με την ένταξη άλλων φυτών και λουλουδιών, τα οποία έχουν τοποθετηθεί γύρω από τους τάφους και δίνουν μία ευχάριστη νότα στον χώρο. Από τα μεγαλύτερα κομμάτια της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων είναι οι δράσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Σε αυτόν τον αρχαιολογικό χώρο γίνονται από το 2015 μέχρι σήμερα διάφορες αξιοσημείωτες δράσεις. Η πρώτη δράση που πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2015, είχε τίτλο «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές», με κοινό το 2^ο Δημοτικό Σχολείο Πολυκάστρου, το οποίο περιηγήθηκε στον αρχαιολογικό χώρο και στη συνέχεια σε άλλα μέρη του νομού. Μετά από τέσσερα χρόνια, το 2019 έγινε η δεύτερη δράση για τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΕΗΠΚ) με θέμα «Τέχνες και ψυχαγωγία: αναζητώντας τον ελεύθερο χρόνο». Το 2020 στη Διεθνή Ημέρα Μουσείων, έγινε η προβολή της ταινίας για το Σέλευκο Νικάτορα. Στην πανσέληνο του Αυγούστου του 2020 υλοποιήθηκε το πρόγραμμα «Φεγγαράκι μου λαμπρό...Φέγγε μου να τραγουδώ...Στην Ευρώπη και στο Παλατιανό». Το 2021 την Ημέρα της Ευρώπης (05 Μαΐου) βρέθηκαν στην Ευρώπη ο αντιπρόεδρος της ευρωπαϊκής επιτροπής Μ. Σχοινάς. Τον Σεπτέμβριο του 2021 στον θεσμό του ΥΠΠΟ με τίτλο «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός», διεξήχθη η δράση «Αψηφώντας τους Θεούς, το αέναο ταξίδι της Αλκυόνης». Τον Απρίλιο του 2022 έλαβε χώρα η 2^η Συνάντηση Συντονισμού για το έργο «Ευρώπός-Παλατιανό-Στόβοι:

ευρωπαϊκές πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος και του μέλλοντος» με περιήγηση στον χώρο της INTERREG 2014-2020. Τον Ιούνιο του 2022 έγινε ξενάγηση στο διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Τουρισμός και τοπική ανάπτυξη». Στο πρόγραμμα «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» τον Ιούλιο 2022, έλαβε δράση το «Σμυρνέικο Μινόρε» με τη Γλυκερία. Η πανσέληνος του Αυγούστου του ίδιου χρόνου, βρήκε τον αρχαιολογικό χώρο με μία ακόμη δράση, αυτή τη φορά με τίτλο «Στο φως του φεγγαριού». Τον Σεπτέμβριο 2022 για τις ΕΗΠΚ, έγινε το εργαστήριο «Αργίλου μεταμορφώσεις, χτίζοντας, μαγειρεύοντας και παίζοντας» (Εικ. 08). Τον Ιούνιο του 2023 πραγματοποιήθηκε για ακόμη μία φορά για την INTERREG το «Ευρώπος-Παλατιανό-Στόβοι: ευρωπαϊκές πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος και του μέλλοντος», σε συνδυασμό με περιήγηση στα μνημεία του Ευρωπού και της Γουμένισσας. Την ίδια ημέρα σειρά είχε η Μουσική εκδήλωση του Γυμνασίου του Ευρωπού με τίτλο «Έρωτας και Θάνατος, Από τη Σαπφώ του Οδυσσέα Ελύτη». Το «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» δραστηριοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2023, με τη Μουσική παράσταση-παραμύθι, «Η κατάρα του πεύκου» με τη συνοδεία της Alcedo folk band. Αυτή τη φορά την πανσέληνο του Αυγούστου 2023, συνοδεύουν οι Fuego de la noche στο «Χορεύοντας στο φως του φεγγαριού». Ακόμη μία εκπαιδευτική περιήγηση έγινε τον Απρίλιο του 2024 για το Γυμνάσιο Αξιούπολης, και ακόμη μία φορά, τώρα για το 2024 το «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» με την παράσταση «Ο Λούκι Λούκ φοβάται». Η αυγουστιάτικη πανσέληνος συνάντησε τη συναυλία του αρχαιολογικού χώρου, να ερμηνεύουν ο Δημήτρης Μπάσης και ο Μάνος Αχαλινωτόπουλος. Επί της ουσίας, η ανάδειξη δεν αφορά μονάχα το κομμάτι των αρχαιοτήτων, αλλά και του περιβάλλοντα χώρου. Ο χώρος δε βρίσκεται μέσα στο χωριό, ώστε να περιβάλλεται από οικισμούς. Γύρω από την περίφραξη υπάρχει μόνο φύση. Κατά την περιήγηση ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα όσο περιδιαβαίνει και παρατηρεί τους

τάφους, να κάνει στάσεις στα παγκάκια που βρίσκονται στον χώρο. Ταυτόχρονα ο επισκέπτης βρίσκεται κάτω από σκιά, λόγω των στεγάστρων πάνω από τους τάφους και λόγω των δέντρων που βρίσκονται περιμετρικά. Το τοπίο γίνεται ομορφότερο και με την ένταξη άλλων φυτών και λουλουδιών, τα οποία έχουν τοποθετηθεί γύρω από τους τάφους και δίνουν μία ευχάριστη νότα στον χώρο. Από τα μεγαλύτερα κομμάτια της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων είναι οι δράσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Σε αυτόν τον αρχαιολογικό χώρο γίνονται από το 2015 μέχρι σήμερα διάφορες αξιοσημείωτες δράσεις. Η πρώτη δράση που πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2015, είχε τίτλο «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές», με κοινό το 2^ο Δημοτικό Σχολείο Πολυκάστρου, το οποίο περιηγήθηκε στον αρχαιολογικό χώρο και στη συνέχεια σε άλλα μέρη του νομού. Μετά από τέσσερα χρόνια, το 2019 έγινε η δεύτερη δράση για τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΕΗΠΚ) με θέμα «Τέχνες και ψυχαγωγία: αναζητώντας τον ελεύθερο χρόνο». Το 2020 στη Διεθνή Ημέρα Μουσείων, έγινε η προβολή της ταινίας για το Σέλευκο Νικάτορα. Στην πανσέληνο του Αυγούστου του 2020 υλοποιήθηκε το πρόγραμμα «Φεγγαράκι μου λαμπρό...Φέγγε μου να τραγουδώ...Στην Ευρώπη και στο Παλατιανό». Το 2021 την Ημέρα της Ευρώπης (05 Μαΐου) βρέθηκαν στην Ευρώπη ο αντιπρόεδρος της ευρωπαϊκής επιτροπής Μ. Σχοινάς. Τον Σεπτέμβριο του 2021 στον θεσμό του ΥΠΠΟ με τίτλο «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός», διεξήχθη η δράση «Αψηφώντας τους Θεούς, το αέναο ταξίδι της Αλκυόνης». Τον Απρίλιο του 2022 έλαβε χώρα η 2^η Συνάντηση Συντονισμού για το έργο «Ευρώπης-Παλατιανό-Στόβοι: ευρωπαϊκές πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος και του μέλλοντος» με περιήγηση στον χώρο της INTERREG 2014-2020. Τον Ιούνιο του 2022 έγινε ξενάγηση στο διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Τουρισμός και τοπική ανάπτυξη». Στο πρόγραμμα «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» τον Ιούλιο 2022, έλαβε δράση το «Σμυρνέικο Μινόρε» με τη

Γλυκερία. Η πανσέληνος του Αυγούστου του ίδιου χρόνου, βρήκε τον αρχαιολογικό χώρο με μία ακόμη δράση, αυτή τη φορά με τίτλο «Στο φως του φεγγαριού». Τον Σεπτέμβριο 2022 για τις ΕΗΠΚ, έγινε το εργαστήριο «Αργίλου μεταμορφώσεις, χτίζοντας, μαγειρεύοντας και παίζοντας» (Εικ. 08). Τον Ιούνιο του 2023 πραγματοποιήθηκε για ακόμη μία φορά για την INTERREG το «Ευρωπός-Παλατιανό-Στόβοι: ευρωπαϊκές πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος και του μέλλοντος», σε συνδυασμό με περιήγηση στα μνημεία του Ευρωπού και της Γουμένισσας. Την ίδια ημέρα σειρά είχε η Μουσική εκδήλωση του Γυμνασίου του Ευρωπού με τίτλο «Έρωτας και Θάνατος, Από τη Σαπφώ του Οδυσσέα Ελύτη». Το «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» δραστηριοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2023, με τη Μουσική παράσταση-παραμύθι, «Η κατάρα του πεύκου» με τη συνοδεία της Alcedo folk band. Αυτή τη φορά την πανσέληνο του Αυγούστου 2023, συνοδεύουν οι Fuego de la noche στο «Χορεύοντας στο φως του φεγγαριού». Ακόμη μία εκπαιδευτική περιήγηση έγινε τον Απρίλιο του 2024 για το Γυμνάσιο Αξιούπολης, και ακόμη μία φορά, τώρα για το 2024 το «Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός» με την παράσταση «Ο Λούκι Λούκ φοβάται». Η αυγουστιάτικη πανσέληνος συνάντησε τη συναυλία του αρχαιολογικού χώρου, να ερνημεύουν ο Δημητρης Μπάσης και ο Μάνος Αχαλινωτόπουλος.

Η αποτελεσματικότητα των δράσεων δημόσιας αρχαιολογίας εξαρτάται από τη σύνδεση του κοινού με τα μνημεία μέσω βιωματικών εμπειριών και συμμετοχικών δραστηριοτήτων. Η «Δημόσια Αρχαιολογία» επικεντρώνεται στη δημιουργία μιας πιο διαδραστικής εμπειρίας, όπου το κοινό γίνεται μέρος της διαχείρισης και της ανάδειξης του πολιτιστικού χώρου (Μπούρα, 2015). Με την ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων για διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, ο αρχαιολογικός χώρος μπορεί να προσφέρει μια μοναδική εμπειρία

γνώσης και εξερεύνησης, ενώ παράλληλα προάγει την πολιτιστική αξία του χώρου.

Εικ.08 “Αργίλου μεταμορφώσεις”

2.5. Παρεμβάσεις αναβάθμισης στον αρχαιολογικό χώρο της Ευρωπού

Για την αναβάθμιση και τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου έτσι ώστε να υπάρχει πρόσβαση από τους κατοίκους, πραγματοποιήθηκαν εργασίες οι οποίες ολοκληρώθηκαν το καλοκαίρι του 2000, με την ένταξη στο Β΄ ΚΠΣ (Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης) (1995-2000).

Οι εργασίες ξεκίνησαν από τη συντήρηση και την αποκατάσταση όλων των κατηγοριών των ταφικών μνημείων. Έπειτα, τοποθετήθηκαν προστατευτικά στέγαστρα σε επιλεγμένους τάφους, τα οποία εκτός από προστασία, διαθέτουν μορφολογική και σημασιολογική αξία. Το σχήμα τους είναι γεωμετρικά οικείο, και η δίρριχτη στέγη τους ακολουθεί τον

άξονα των μνημείων. Τα στέγαστρα είναι φτιαγμένα από μεταλλικά στοιχεία και θερμοπάνελς, τα οποία έχουν βαφτεί σε γήινα χρώματα. Παράλληλα η κατασκευή τους επιτρέπει φυσικό φωτισμό και αερισμό. Γύρω από τα στέγαστρα, βρίσκονται τοποθετημένα ξυλοδιαφράγματα, με διάφορα φυτά και θάμνους.

Στη συνέχεια κατασκευάστηκαν διάδρομοι για την περιήγηση στον χώρο. Οι διάδρομοι αυτοί έχουν διπλή χρησιμότητα. Πρώτον, σημειώνουν συμβολικά τον υπόγειο χαρακτήρα των μνημείων και δεύτερον, κρύβουν τον κεντρικό αγωγό απορροής φυσικών υδάτων.

Μία εξίσου σημαντική παρέμβαση στον χώρο είναι η δενδροφύτευση. Ο περιβάλλοντας χώρος διαμορφώθηκε με φυτά και δέντρα της περιοχής, και αυτόματο σύστημα ποτίσματος.

Τοποθετήθηκαν επεξηγηματικές πινακίδες εκπαιδευτικού χαρακτήρα, για την προσέγγιση των επισκεπτών με τον χώρο. Παράλληλα, εγκαταστάθηκε δίκτυο ηλεκτροδότησης της ΔΕΗ με την πολύτιμη οικονομική βοήθεια του Δήμου. Με αφορμή την ενεργητικότητα του Δήμου, τοποθετήθηκε σύστημα συναγερμού και φωτισμού για την προστασία του χώρου(Σαββοπούλου, 2008).

Για την ολοκλήρωση των έργων αναβάθμισης του χώρου και την τελειοποίηση των κτηριακών υποδομών πραγματοποιήθηκε ένταξη στο Γ' ΚΠΣ (2003).

Τα όρια της έκτασης του αρχαιολογικού χώρου περικλείθηκαν, και οι κάτοικοι της περιοχής βοήθησαν φυτεύοντας δέντρα περιμετρικά του χώρου. Κατασκευάστηκε η κύρια είσοδος και ο χώρος στάθμευσης, με υποδομές που προϋποθέτουν την ασφαλή κίνηση των επισκεπτών και των οχημάτων.

Η κατασκευή γραμμικού διαδρόμου ένωσε την είσοδο με τον υπόλοιπο χώρο. Η επίστρωση του διαδρόμου της εισόδου και του περιβάλλοντος χώρου 900τ.μ., έγινε με σχιστόπλακες Πηλίου,

φαρμιπλόδεμα γήινης απόχρωσης, με τσιμεντοκονίαμα με βότσαλα και ποικιλία συλλεκτών αδρανών υλικών.

Τις κτηριακές εγκαταστάσεις αποτελούν το φυλάκιο, ο χώρος εξυπηρέτησης και ενημέρωσης επισκεπτών, και το WC το οποίο διαθέτει εγκαταστάσεις και για ΑμεΑ. Τα υλικά κατασκευής τους είναι σύγχρονα, δηλαδή πέτρα, γυαλί, ξύλο και μέταλλο. Επίσης, τα στέγαστρα τα καλύπτουν θερμομονωτικά πάνελς.

Στο κτήριο που έχει προοριστεί για τους επισκέπτες, υπάρχουν τοποθετημένοι πίνακες στους τοίχους, οι οποίοι αναφέρουν όλες τις πηγές για την πόλη της Ευρωπού, από τα κλασικά χρόνια μέχρι και τα βυζαντινά. Επίσης, γίνεται αναφορά στους κατοίκους που βοήθησαν, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης, για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τους τοίχους στολίζει και η εικόνα της πόλης της Συρίας, Δούρα - Ευρωπός που έχτισαν οι στρατιώτες του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Στην ανατολική πλευρά της έκτασης λόγω της κλίσης του εδάφους, διαμορφώθηκε ένας αμφιθεατρικός χώρος, για τη διοργάνωση διάφορων εκδηλώσεων.

Το 2008 ολοκληρώθηκαν οι κατασκευές για την αναβάθμιση του χώρου, με τελικό έργο τη σύνδεση αυτού με το Μουσείο Αγροτικής Κληρονομιάς, που στεγάζεται στο παλιό δημοτικό σχολείο του χωριού. Η σύνδεση αυτή επιτεύχθηκε με έναν πεζόδρομο μήκους 800μ. προσφέροντας στους κατοίκους έναν τρόπο αξιοποίησης και ένα αίσθημα ευγνωμοσύνης(Σαββοπούλου, 2008).

3. Θεωρητικές διαπιστώσεις του αρχαιολογικού χώρου

3.1 Αξιολόγηση

Σε αυτή την ενότητα ακολουθεί η αναλυτική αξιολόγηση του αρχαιολογικού χώρου. Σε προηγούμενες ενότητες έγιναν αρκετές αναφορές σχετικά με τη λειτουργία και τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού τοπίου.

Αρχικά, η είσοδος του χώρου είναι μετρίου μεγέθους, αρκετά καλαίσθητη και προσφέρει την αίσθηση στον επισκέπτη ότι εισέρχεται σε “νεκρή” πόλη (Εικ. 09). Εκεί βρίσκεται και η πρώτη μεγάλη πινακίδα με πανοραμική φωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου (Εικ. 10). Ο δρόμος που δείχνει τη διαδρομή (Εικ. 11), πρώτα οδηγεί στο εκδοτήριο εισιτηρίων. Ένα αρκετά καινούργιο και προσεγμένο κτήριο. Στη συνέχεια, το πλακόστρωτο μονοπάτι οδηγεί προς το Κέντρο Ενημέρωσης, στο οποίο εκτός από τη βιντεοπροβολή που προαναφέρθηκε (Εικ.12), επάνω σε όλους τους τοίχους διαθέτει πληροφορίες για τα ευρήματα, την τοποθεσία και την ιστορία της Ευρωπού. Το κτήριο αυτό έχει χρώματα που δεν κουράζουν τα μάτια, όπως και άνετες καρέκλες και μεγάλη οθόνη. Από τον χώρο, φυσικά, δε λείπει και η κάμερα ασφαλείας.

Εικ.09 Είσοδος Αρχαιολογικού χώρου

Εικ.10 Πινακίδες με πανοραμική φωτογραφία του χώρου και πληροφορίες

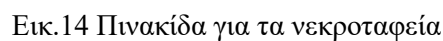
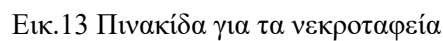

Εικ.11 Διάδρομος περιήγησης

Εικ. 12 Αίθουσα βιντεοπροβολής

Προχωρώντας από το κέντρο ενημέρωσης υπάρχουν τρεις μεγάλες πινακίδες για τα νεκροταφεία (Εικ. 13, 14, 15), τις χρονολογίες τους και τον χάρτη που δείχνει την κάτοψη της νεκρόπολης. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχει η κάτοψη του χώρου στους αρχαιολογικούς τόπους, όπως και στα μουσεία. Αυτό βοηθάει σε μεγάλο βαθμό στην αντίληψη του χώρου από τον επισκέπτη.

Εικ.15 Πινακίδα για τα νεκροταφεία

Το επόμενο βήμα είναι η περιήγηση στους τάφους. Όπως αναφέρεται και σε προηγούμενη ενότητα, οι εργασίες ανάδειξης προσφέρουν πράγματι ένα εντυπωσιακό και συνάμα καλαίσθητο αποτέλεσμα. Εκτός από αυτές τις εργασίες όμως, οι λεζάντες πριν από κάθε μεγάλο τάφο, αναγράφουν με καλογραμμένα κείμενα όσα χρειάζεται να γνωρίζει ο περιηγητής. Τα μόνα «σφάλματα» που ίσως να υπάρχουν στα κείμενα, είναι α) η χρήση πιο επιστημονικών ορολογιών, που κάνει το περιεχόμενο δυσνόητο στο μη ειδικό κοινό, και β) τα κείμενα στα αγγλικά έχουν πιο αχνό χρώμα, σε αντίθεση με το έντονο και ευανάγνωστο χρώμα των ελληνικών κειμένων, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δυσκολία στην ανάγνωση, ιδίως όταν οι ακτίνες του ηλίου πέφτουν σε εκείνο το σημείο. Παρόλα αυτά και σε κάθε μικρό πίνακα, ο περιηγητής βλέποντας την κάτοψη καταλαβαίνει ακριβώς σε ποιο σημείο βρίσκεται.

Πέραν από τους βασικούς, μεγάλους και επιβλητικούς τάφους, υπάρχουν και άλλοι χωρίς επεξηγηματικές πινακίδες. Αυτοί βρίσκονται ανάμεσα από τους μεγαλύτερους και δίνουν την αίσθηση της εξερεύνησης, ότι προχωρώντας ο επισκέπτης τους ανακαλύπτει μόνος του.

3.2 Προτάσεις ανάδειξης

Η αρχαία Ευρωπός αποτελεί ένα σημείο που δίνει αρκετές πληροφορίες για την ιστορία του τόπου. Η ανάδειξη και διατήρηση της αρχαιολογικής περιοχής της, δεν είναι καθόλου αναχρονιστικές, αντιθέτως είναι εκσυγχρονισμένες για την καλύτερη προβολή της. Ωστόσο, ο χώρος παραμένει ένα άγνωστο κομμάτι της ιστορίας για πολλούς ανθρώπους και αυτό το προδίδει η χαμηλή του επισκεψιμότητα. Όμως όλα αυτά μπορούν να βελτιωθούν με την αναβάθμιση του μέρους και με την προσέλκυση νέων επισκεπτών. Η βελτίωση είναι απόρροια των αλλαγών, και για να πέτυχει απαιτούνται νέες πρωτότυπες ιδέες. Οι αλλαγές αυτές αφορούν τα εξής:

- i. Ενίσχυση μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Αυτά θα μπορούσαν να προβλέπουν δράσεις εκπαιδευτικού περιεχομένου, με συνεχή επικοινωνία και δημιουργία δικτύου με τις βαθμίδες εκπαίδευσης των γύρω περιοχών, αλλά και με ομάδες ενδιαφερομένου κοινού για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων στο χώρο όπως ζωγραφική, φωτογραφία κ.ά.
- ii. Δημιουργία συνοδευτικών ψηφιακών ιστοσελίδων (Facebook, Instagram κ.ά.) και ενημερωτικής πλατφόρμας για τον αρχαιολογικό χώρο, εκτός από αυτόν που υπάρχει στον κόμβο του ΥΠΠΟ
- iii. Δημιουργία ενός πωλητηρίου-giftshop, από όπου θα προμηθεύονται αναμνηστικά
 - Ψηφιακό πωλητήριο μέσω κοινωνικών δικτύων

- iv. Δημιουργία υποδομών αναψυχής (π.χ. καφετέρια) για την εξυπηρέτηση του κοινού
- v. Εκδηλώσεις στον χώρο (π.χ. συναυλίες, θέατρο, ποίηση κ.ά.)
- vi. Παροχή πληροφοριών μέσω διαδραστικών ψηφιακών μέσων
- vii. Διευκόλυνση των ανθρώπων με αναπηρία (ηχητική ξενάγηση και γραφή Braille για ανθρώπους με προβλήματα όρασης, ράμπες –όχι μόνο περιμετρικά, αλλά και όσο πιο κοντά στους τάφους είναι δυνατόν-για ανθρώπους με δυσκολία κίνησης)
- viii. Κατασκευή και εξοπλισμός ιατρείου παροχής πρώτων βοηθειών για την αντιμετώπιση ελαφρών περιστατικών (λιποθυμίες, μικροτραυματισμοί).

3.3 Συμπεράσματα

Η Ευρώπός έχει ήδη καταφέρει πολλά. Από ένα απλό τμήμα γης ενός χωριού, όπου τα παιδιά χρησιμοποιούσαν ως παιδική χαρά για παιχνίδι και περίπατο, σήμερα είναι ένας αξιόλογος αρχαιολογικός χώρος με τεράστια ιστορία. Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω περί εξέλιξης είναι ένας οιωνός που δείχνει ότι ο χώρος έχει τις προδιαγραφές να βελτιωθεί και να ανελιχθεί. Η ανέλιξη όμως δεν πρέπει να διακοπεί ποτέ για κανένα Μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο, καθώς ο κόσμος και οι τάσεις αλλάζουν συνεχώς. Παρόλα αυτά στον 21^ο αιώνα οι τάσεις και οι προσεγγίσεις τείνουν να είναι περισσότερο ανθρωποκεντρικές και όχι τόσο υλικοκεντρικές. Ο στόχος δεν πρέπει να είναι μόνο η προσέγγιση περισσότερων επισκεπτών και η δημιουργία μιας βιωματικής εμπειρίας για αυτούς, αλλά και η συνεχής προστασία των πολιτιστικών άυλων και υλικών αγαθών.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αρχαιολογία και η μουσειολογία είναι πλέον από τα σημαντικότερα κομμάτια της ιστορίας, αν όχι το σημαντικότερο. Η πολιτιστική κληρονομιά εδώ και χρόνια προβάλλεται με τον απλό, συντηρητικό, διδακτικό και εκπαιδευτικό τρόπο, ξεκινώντας από μικρές ηλικίες και συνεχίζοντας και σε μεγαλύτερες. Αυτό που καλούνται σήμερα να κάνουν οι Μουσειολόγοι, είναι στις επισκέψεις των ανθρώπων διαφόρων κοινωνικών ομάδων, να δημιουργούν μέσα από την περιήγηση και την ξενάγηση, μία προβολή της ιστορίας ενός μουσείου ή ενός αρχαιολογικού χώρου με επίκεντρο τη βιωματική και προσωπική εμπειρία του κάθε επισκέπτη. Ταυτόχρονα να προσφέρουν διασκέδαση και την αίσθηση της δημιουργικότητας παράλληλα με αυτή της γνώσης.

Όπως προαναφέρθηκε και στο τρίτο μέρος τα εκπαιδευτικά προγράμματα και οι δράσεις, είναι οι πλέον διαδεδομένοι τρόποι σύνδεσης ανθρώπων και μνημείων. Τα κοινά που μπορούν οι φορείς να απευθυνθούν είναι ευρέα όπως, σχολεία, πανεπιστήμια, ομάδες ηλικιωμένων, μετανάστες, πρόσφυγες κ.ά. Με τις απαραίτητες ενέργειες, λοιπόν, ο αρχαιολογικός χώρος της Ευρώπης μπορεί να μεταμορφωθεί σε έναν πόλο έλξης διαφόρων ομάδων κοινού.

Αναμφίβολα οι δυσκολίες είναι ογκώδεις στο να γίνουν όλες αυτές οι αλλαγές, ωστόσο η εξέλιξη μπορεί να γίνεται σταδιακά, ξεκινώντας από τα πιο εύκολα στάδια, και έπειτα προχωρώντας στα δυσκολότερα. Δηλαδή ξεκινώντας από τη γνωστοποίηση του χώρου μέσα από τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μπορεί να προβεί σε μεγαλύτερη επισκεψιμότητα άρα σε παραγωγή και υλοποίηση των υπολοίπων προτάσεων αναβάθμισης.

Συνοψίζοντας, ο αρχαιολογικός χώρος της Ευρώπης σημειώνει μεγάλη προσπάθεια για την προώθηση και την ανάδειξή του. Στις δράσεις που έχει δημιουργήσει ή συμμετάσχει, αποδεικνύει ότι

προσπαθεί να προσελκύσει διάφορες κοινωνικές ομάδες, κάτι που θα βοηθήσει σε υψηλό βαθμό το ενδιαφέρον ακόμη περισσότερων ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βλίζος, Σ., & Πάντζου, Ν. (Επιμ.). (2021). *Διαχείριση και ανάδειξη χώρων και μνημείων*. Diadrisis.

Γραμματικοπούλου, Ε. (2013). *Διαχείριση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς: Θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα*. Εκδόσεις Σαββάλας.

Δαβάρα, Κ. (2001). *Αρχαιολογικοί Χώροι και Ανασκαφές στη Μακεδονία*. Εκδόσεις Σαββάλα.

Καράμπελας, Π. (2008). *Ιστορία της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Πατάκη.

Κυριακίδου, Ε. (2003). *Η πολιτιστική κληρονομιά της Μακεδονίας: Προβλήματα και λύσεις στην ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων*. Βιβλιοθήκη Πολιτιστικών Σπουδών, 7.

Μιχέλη, Α. Ν. (2020). *Αρχαιότητες και δημόσια σύγχρονη τέχνη: Ένα άλλο βλέμμα για τους αρχαιολογικούς χώρους*. ΚΟΙΝ.ΣΕΠ Δήμου Εργίας.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. (2015). *Προστασία και διαχείριση μνημείων: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Μπούρα, Χ. (2015). *Η δημόσια αρχαιολογία στην Ελλάδα: Εκπαιδευτικές δράσεις και βιωματική προσέγγιση στους αρχαιολογικούς χώρους*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Νόμος 3028/2002, άρθρο 1, Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002)

Νόμος 3028/2002, άρθρο 2, παρ. Γ', Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002)

Νόμος 4858/2021, άρθρο 36 – 37, Για την προστασία των Αρχαιοτήτων Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 220/Α/19-11-2021)

Νόμος 3028/2002, άρθρο 2, παρ. Α',Β',ΑΑ',ΒΒ',ΓΓ',ΔΔ', Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002)

Νόμος 4858/2021, άρθρο 43, παρ. 1 και παρ. 3 , Για την προστασία των Αρχαιοτήτων Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 220/Α/19-11-2021)

Σαββοπούλου, Θ. (1988). *Ευρωπός: Ιστορία και αρχαιολογία*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Σαββοπούλου, Θ. (1997). Ευρωπός, πόλις Μακεδονίας, από Ευρωπαίου του Μακεδόνα και Ωρειθυίας της Κέκροπος. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, (64). Αρχαιολογία και Τέχνες Α.Ε.Ε.

Σαββοπούλου, Θ. (1998). Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη. *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, (9). Υπουργείο Πολιτισμού, Υπουργείο Μακεδονίας και Θράκης και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Σαββοπούλου, Θ., & Γιαννάκης, Γ. (2011). Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη. *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, (22). Εκδόσεις Ζήτη.

Ξένη

Avrami, E., Mason, R., & de la Torre, M. (2000). *Values and Heritage Conservation*.

Cleere, H. (1995). *Managing Archaeological Sites: Preservation, Conservation, and Management*.